

Anna Piechnik

STYL URZĘDOWY MIESZKAŃCÓW WSI

na przykładzie podań do wybranych
ośrodków pomocy społecznej
w południowej Małopolsce

Styl urzędowy mieszkańców wsi
na przykładzie podań
do wybranych ośrodków pomocy społecznej
w południowej Małopolsce

ANNA PIECHNIK

Styl urzędowy mieszkańców wsi

na przykładzie podań
do wybranych ośrodków pomocy społecznej
w południowej Małopolsce

Kraków

Copyright by Anna Piechnik, 2019

Recenzentki

prof. dr hab. Halina Pelcowa

prof. dr hab. Jadwiga Kowalikowa

Redakcja

Justyna Wójcik

Projekt okładki

Paweł Sepielak

Na okładce wykorzystano zdjęcie zrobione z wieży widokowej
w Bruśniku – z archiwum Autorki

ISBN 978-83-8138-062-1

Publikacja dotowana przez Wydział Polonistyki
Uniwersytetu Jagiellońskiego

KSIEGARNIA AKADEMICKA

ul. św. Anny 6, 31-008 Kraków

tel./faks: 12 431-27-43, 12 421-13-87

e-mail: akademicka@akademicka.pl

Księgarnia internetowa:

www.akademicka.pl

SPIS TREŚCI

Wprowadzenie	7
I. Przedmiot, cel i zakres badań	11
II. Styl urzędowy	17
2.1. <i>Styl</i> – geneza słowa	17
2.2. Z historii badań nad stylem	19
2.3. Początki polskich badań językoznawczych nad stylem	20
2.4. <i>Styl</i> – definicja	26
2.5. Historia stylu urzędowego w Polsce	34
2.6. Styl prawny i styl urzędowo-kancelaryjny	38
2.7. Styl czy język urzędowy?	40
2.8. Właściwości stylu urzędowego	42
2.9. Gatunki stylu urzędowego. Podanie	48
2.10. Kultura stylu urzędowego	53
2.11. Zmiany w obrębie stylu urzędowego	56
2.12. Wpływ stylu pism urzędowych na polszczyznę	60
2.13. Wyobrażenia mieszkańców wsi na temat stylu urzędowego – wyniki badania kwestionariuszowego	61
III. Wzorzec tekstowy podania w kontekście sytuacji pragmatycznej	69
3.1. Sytuacja nadawczo-odbiorcza	70
3.2. Tytuł	73
3.3. Sformułowanie prośby	74
3.4. Uzasadnienie prośby. Strategie perswazyjne	76
3.5. Formuła końcowa podania	93
IV. Leksykalne i składniowe wykładniki stylu urzędowego	97
4.1. Wyrazy nominalizujące tekst	98
4.2. Środki językowe wyrażające bezosobowość	100
4.3. Redundantne połączenia wyrazowe	107
4.4. Słownictwo specjalistyczne	115
4.5. Słownictwo książkowe	120
4.6. Kancelaryzmy	124

4.7. Przyimki złożone	127
4.8. Odfleksyjnione rzeczowniki	128
4.9. (Zbyt) precyzyjne objaśnienia	131
4.10. Skróty i skrótowce	134
4.11. Udziwnienia	136
V. Potoczność w podaniach	143
5.1. Słownictwo nacechowane emocjonalnie	145
5.2. Formacje słowotwórcze	156
5.3. Ekspresywizmy osobowe, brutalizmy, wulgaryzmy	157
5.4. Ironia	158
5.5. Wielka litera	159
5.6. Składnia emocjonalna	166
5.7. Frazeologia	170
VI. Wpływ polszczyzny mówionej (ogólnej i gwary) na kształt językowy podań	175
6.1. Wpływy fonetyki ogólnopolskiej i gwarowej	177
6.2. Wpływy z zakresu morfologii	189
6.3. Wpływy leksykalne	191
6.4. Wpływ składni języka mówionego	199
6.4.1. Addytywność i nawiązania kontynuacyjne	200
6.4.2. Anakoluty i konstrukcje eliptyczne	208
VII. Podsumowanie	213
Bibliografia	219
Aneks	235
Indeks nazwisk	241
Official Style of Village Inhabitants. Based on the Examples of Applications to Selected Social Service Centres in Southern Lesser Poland	245

WPROWADZENIE

Do przeszłości należy stan, w którym tradycyjna gwara ludowa, mająca własny – w dużym stopniu dyferencyjny wobec polszczyzny ogólnej – system gramatyczny i zasób leksykalny, stanowiła jedyny sposób porozumiewania się mieszkańców wsi. Dyferencyjne słownictwo gwarowe łączyło się zarówno ze sferą doświadczeń uniwersalnych, ogólnoludzkich (np. pojmowany zmysłami świat natury), jak i indywidualnych z zakresu materialnej i niematerialnej kultury wsi (w tym dotyczących: domu, gospodarstwa, pracy na roli, hodowli zwierząt, wierzeń, obrzędów, medycyny i magii ludowej) (Ożóg 2001: 219).

Wieloaspektowe przeobrażenia cywilizacyjne, jakim podlegała polska wieś w XX w., a zwłaszcza zmiany społeczno-ekonomiczne po drugiej wojnie światowej, związane m.in. z migracją ludności wiejskiej do miast, podejmowaniem pracy zarobkowej poza rolnictwem oraz upowszechnieniem się edukacji ponadpodstawowej (i powstaniem na wsi tzw. inteligencji pochodzenia chłopskiego), w znaczący sposób wpłynęły na przemiany językowe polskiej wsi (Kurek 2003: 24-25)¹. Do gwałtownych przemian językowo-kulturowych przyczynił się również rozwój technologiczny, dostęp do środków masowego przekazu oraz nasilone na przełomie XX i XXI w. tendencje globalizacyjne i osiedlanie się na wsi ludności miejskiej (Kurek 2014b). Jak podsumowuje Jadwiga Kowalikowa:

Mieszanie się miejscowych z przybyszami, kontakty chłopów z reprezentantami innych grup zawodowych i społecznych – wszystko to musiało prowadzić do przemian w świadomości i do erozji tradycyjnej, wiejskiej kultury. Nastąpiło otwarcie się „małych ojczyzn” na „wielki świat”, które spowodowało ich dezintegrację. Obydwa zjawiska osłabiły pozycję lokalnych gwar jako środków porozumiewania się (Kowalikowa 2002: 244).

¹ Literatura dialektologiczna dotycząca tych zmian jest bogata, por. m.in. Kucała 1960; Kąs 1994; Cygan 1996; Ożóg 1998; Pelcowa 1998, 2002, 2006; Wilkoń 2000; Grochola-Szczepanek 2006; Sierociuk 2007; Kucharzyk 2018.

Przemiany demograficzne oraz zmiana struktury wykształcenia spowodowały gwałtowne i nadal aktywne przeobrażenia jakościowe i ilościowe w języku wsi.

Ludzie mieszkający na wsi pod wpływem szkoły, prasy, radia, a zwłaszcza telewizji i częstych kontaktów z miastem, opanowali częściowo system polszczyzny literackiej. Powstał zatem u nich pewien rodzaj dwujęzyczności: z jednej strony gwara przeznaczona do kontaktów lokalnych, rodzinnych, a zatem nieoficjalnych, z drugiej – system wzorowany na polszczyźnie literackiej, mający często wiele wtrętów gwarowych, ale uznawany za lepszy i przeznaczony do kontaktów oficjalnych (Reichan 1999: 265).

Mieszkańcy wsi chętnie włączają w obręb swojego kodu komunikacyjnego elementy polszczyzny nieograniczonej terytorialnie, uznawanej za bardziej prestiżową. Wartościowaniu poddają także własny system kulturowy, oceniany jako gorszy niż miejski (Kaś 1994: 22; Kucharzyk 2002; Rudnicka-Fira 2014: 14). Gwara, będąca kodem wystarczającym do precyzyjnego i drobiazgowego opisu realiów tradycyjnej wsi, stała się językiem niewystarczającym do mówienia o zmieniającym się świecie. Jak wskazuje Beata Ziajka:

Coraz częściej dająca się zauważyć w środowiskach wiejskich orientacja na miejskość wiąże się niejednokrotnie z koniecznością włączania do repertuaru językowego mieszkańców wsi słownictwa odnoszącego się do realiów współczesnej cywilizacji częstokroć niemieszczących się w sferze kulturowej, społecznej i obyczajowej wiejskich wspólnot (Ziajka 2014b: 121).

Interferencja do gwar elementów polszczyzny ogólnej spowodowała w obrębie języka wsi zmiany, zarówno negatywne, jak i – w pewnym sensie – pozytywne. Ekspansja polszczyzny ogólnej sprawia, że polszczyzna wsi traci swą unikatowość i staje się w znacznym stopniu zintegrowana z polszczyzną standardową w odmianie potocznej. Zanikają cechy fonetyczne i morfologiczne uświadamiane przez wiejskich użytkowników języka, odchodzi leksyka opisująca realia dawnej wsi oraz świat tradycyjnych wierzeń i obrzędów ludowych (Pelcowa 1999: 23). Jak pisze Stanisław Cygan:

kierunek przemian języka społeczności wiejskich jest jednolity. Prymary system gwarowy jest zastępowany przez waloryzowany wyżej wtórny kod językowy, czyli język literacki. Ważnym czynnikiem jest tu charakter systemu gwarowego, jego archaiczność, konserwatyzm. Stopień świadomości językowej decyduje o usuwaniu dialektyzmów z mowy mieszkańców wsi. Uświa-

domienie sobie i właściwe wartościowanie językowych zjawisk gwarowych prowadzi do chęci wyzbycia się ich (Cygan 2011: 62)².

Do języka wsi przenika masowo leksyka z polszczyzny konsumpcyjnej (Ożóg 2001: 223). „Nowa gwara” zyskuje przy tym jednak większą uniwersalność – może sprawniej opisywać świat zaawansowanych technologii czy rzeczywistość zróżnicowaną społecznie i sytuacyjnie.

Język mieszkańców wsi przypomina dziś „swoisty tygiel, w którym mieszają się różne sposoby mówienia” (Ożóg 2001: 219). Nowo powstały, niejednorodny kod komunikacyjny, będący połączeniem gwary i potocznej odmiany polszczyzny ogólnej (z dominacją pierwszego bądź drugiego komponentu), dla odróżnienia od *gwary* w tradycyjnym znaczeniu nazywany jest: *polszczyzną mówioną (mieszkańców) wsi, mową wsi, językiem wsi, językiem mówionym mieszkańców wsi* czy *interdialektem*³.

Podobnie jednak jak tradycyjna gwara ludowa, tak i dzisiejszy język wsi, stanowiący połączenie polszczyzny ogólnej i gwary, to kod mówiony o ograniczonym zasięgu terytorialnym i ograniczonej funkcjonalności. Jak zaznacza Halina Pelcowa: „gwara jest określona przez czynnik geograficzny i ma charakter lokalny, co z kolei przekłada się na wąski zasięg terytorialny i ograniczony zakres używalności” (Pelcowa 2010: 67).

Będąc narzędziem bezpośredniego porozumiewania się lokalnej społeczności w codziennych sytuacjach życiowych, gwara nie wytworzyła tak obszernej siatki odmian stylowych, jaką dysponuje polszczyzna ogólna. Zdaniem Jerzego Bartmińskiego każdy język jest – mniej lub bardziej – zróżnicowany stylistycznie. Również gwary ludowe mają co najmniej dwa style funkcjonalne: potoczny oraz artystyczny⁴ (Bartmiński 1991a: 12). Styl potoczny to styl codziennej komunikacji mówionej, zdecydowanie dominujący w przejawach aktywności werbalnej wiejskich użytkowników języka. Styl artystyczny związany jest z folklorem słownym, zatem z tekstami prymarnie mówionymi. Dla nielicznych terenów, na których rozwija się literatura gwarowa (np. dla Podhala), poza wskazanymi stylami można

² Na tę tendencję Marian Kucała zwracał uwagę już w 1960 r. w artykule *O słownictwie ludzi wyzbywających się gwary* (Kucała 1960).

³ Pojęcie *interdialektu* wprowadza Zuzanna Topolińska w celu zaznaczenia, że nie jest to substandard tożsamy z którymkolwiek dialektem czy z polszczyzną ogólną (Topolińska 1990).

⁴ Jak píše badacz: „W językach najmniej rozwiniętych, występujących w ustnych kulturach typu ludowego, funkcjonuje system stylistyczny minimalny, dwuczłonowy, który obejmuje styl potoczny i styl artystyczny” (Bartmiński 1991a: 12).

wydzielić także styl literacki, prymarnie pisany, charakterystyczny dla literatury (Rak 2014: 158)⁵. Nie istnieją jednak w gwarach takie style funkcjonalne jak urzędowy czy naukowy.

Dialektologia dysponuje co prawda zbiorami tekstów gwarowych, jednak są one w rzeczywistości *tekstami zapisanymi* (Labocha 2004) czy też „utrwalonymi na piśmie” (Wilkoń 2000: 49), czyli jedynie przetranskrybowanymi tekstami ustnymi. W wielu typologiach odmian polszczyzny dychotomia *pisaność – mówioność* wskazywana jest jako jedna z głównych cech odróżniających język ogólny, mający wariant mówiony i pisany, od gwar ludowych, niemających wariantu pisanego. Mieszkańcy wsi, jako uczestnicy życia społecznego, są jednak niejednokrotnie stawiani w sytuacji zmuszającej do posługiwania się pismem. Interesujące jest, jaki kształt przyjmują ich wypowiedzi w sytuacji oficjalnej, urzędowej, wymagającej stworzenia komunikatu pisanego. Ta ciekawość badawcza stała się przyczyną powstania niniejszej książki.

Pragnę w tym miejscu serdecznie podziękować Pani Profesor Halinie Kurek za nieocenione, życzliwe wsparcie na każdym etapie pracy naukowej. Wyrazy wdzięczności kieruję również w stronę recenzentek książki: Pani Profesor Jadwigi Kowalikowej oraz Pani Profesor Haliny Pelcowej za wnikliwe obserwacje i cenne komentarze.

Dziękuję również moim Najbliższym, a zwłaszcza Córce, za wyrozumiałość i motywację.

⁵ Jak jednak zauważa Aleksander Wilkoń, literacka odmiana gwary nie odgrywa znaczącej roli, a jej przykłady można uznać za „jednostkowe fakty kulturowe” (Wilkoń 2000: 49).

OFFICIAL STYLE OF VILLAGE INHABITANTS

Based on the Examples of Applications
to Selected Social Service Centres in Southern Lesser Poland

The book presents an anthropological and cultural analysis of the official style of village inhabitants. Its source basis includes 869 applications written only by the authors and submitted to social service centres from six neighbouring communes located in the southern part of the Lesser Poland Voivodeship.

Applications are a peripheral genre within the official style, in which most papers are created by an institution and directed to the citizens (or other institutions). However, such texts are especially representative of the communication between a citizen and the office. My research material includes applications written by the inhabitants of the Lesser Poland villages in the highlands of Ciężkowice-Rożnów, and it has made it possible for me to analyse the fulfilment of the official style by the people who rarely play the role of written information senders. The selection of a social service centre as the addressee of those papers resulted from my willingness to reach the authentic texts by people whose language was only slightly influenced by education or work (especially intellectual work) carried out outside the place of residence. Also, I found it interesting to check to what extent the local dialect influences written texts of those language users.

Most applications quoted in my book reveal the applicants' serious problems with punctuation, spelling, inflection, adjustment of lexis to the style of writing, as well as syntactic correctness. The analysed texts and the results of the carried out questionnaire survey reveal the village inhabitants' quite good knowledge of the application text model. Template structures characteristic of an application, which do not reflect the language of the village inhabitants' everyday communication, are quite correctly remembered by them. The applicants often use schematic initial and final formulas, because passive copying of templates does not require high linguistic or stylistic skills – contrary to justifying the request which comprises the largest part of the application and – apart

from the opening formula – does not include any predictable, ready-made language templates.

While going beyond the safe language structure, which the village inhabitants know very well in terms of composition and lexis, the applicants have to rely on their own communicative competence which is usually low. The linguistic aspect of those fragments, which are not included in the text model, shows that the writers try to maintain the style characteristic of the official documents. The village inhabitants use this style almost exclusively as passive recipients. However, the contact with administrative and legal texts resulted in the fact that they have a certain image of an official style, which they try to use in their own applications.

The official style, which is understood as a set of values reflected in linguistic exponents, includes the following aspects: rational, intentional, subjective (related to the point of view), and related to stylistic principles. The analysed texts reflect a set of values typical of an official style, i.e.: acceptance of the existence of a world based on legal and institutional regulations, appeal to the recipient's will and actions, involvement in specific administrative and legal situations desired by the sender, formality (impersonality) of the relation between the participants of a communicative situation to which official texts are connected, instrumentality, abstraction, precision and clarity. These values are a point of reference for the senders of the analysed texts, but their preservation is different depending on the linguistic and communicative competences of the applicants.

A formal type of contact and its impersonality are unfamiliar to everyday communicative experience of the authors of the analysed texts. Also, they are not familiar with the language typical of the administrative circulation – both due to its “coolness” and impersonality, and its written form. Thus, the authors of the texts in question try hard to shape their texts in the way which is typical of official writings. They especially focus on the lexical and syntactic layer of the texts. They are highly nominalised, include various structures which hide the agent, and are full of redundant expressions (i.a. tautology or pleonasm), specialist and official vocabulary, and formal words as well as items typical of the official style: complex prepositions, abbreviations and acronyms, uninflected anthroponyms.

Low linguistic competences result in the applicants' attempts being not always effective. The applications often use specific lexemes and expressions that imitate the lexical and syntactic properties of the official style exponents. They are one-word unrepeated units and structures whose deployment follows a general and common rule: to make the style as unnatural and as complicated as possible often without paying attention to semantic clearness. The authors

of the applications try to make their style as different from their everyday language as possible, which leads to an unconscious parody of the official style.

Also, the sensitive content of the applications does not match the objectivism of the official style. It is because the situations described in the applications, which are often related to intimate, embarrassing issues (poverty, disease, disability, unemployment), are difficult to express in a language form that would be void of emotions. This is why emotional argumentation supplants unsentimental presentation of facts in such texts. The applicants use different communication strategies in order to make the recipients react according to their wishes – from humble requests (and even prayer) through flattery to threat and blackmail. Also, in order to achieve their aim, they profile the content in a proper manner (they use euphemisms, hyperboles, irony, etc.), use words and structures which are valuating, expressive, and assessing the described reality in a subjective way, and they reach for pictorial phrasemes (often somatic ones) and emotional syntax.

The proper selection of linguistic resources, which is subject to the objective of communication (obtainment of financial or material support), is to present a given situation in a way that influences the recipient's imagination, which is to result in the recipient's positive response. Using the lexemes or structures with expressive functions (including the elements which hardly ever appear in written Polish) does not only result from the applicant's careful strategy, but is also caused by the fact that the text enters upon topics reserved for everyday communication, and not popular in official papers.

The influences of spoken language are noticeable in the applications. Such influences are reflected e.g. in the situational placement of announcements (references to the particular *here* and *now* accompanying the creation of the text), dialogicity (numerous forms of address), or using semantically expressive verbs that dynamise the content in many texts. However, the connections between the applications and spoken language are much more extensive and related to various linguistic aspects. Village inhabitants apply linguistic means used in spoken language which, in many cases, are the only tools for expressing themselves with which they are familiar. Lack of knowledge or inability to use the spelling rules results in the fact that in many fragments the writing system of the texts reflects a spoken utterance. It preserves both the characteristics of general spoken Polish and the local dialects found in the Polish highlands area. The inhabitants of the villages see the difference between creating a text in their own everyday spoken language (especially in the local dialect) and in the language of an official document of a high social prestige. This awareness results in eliminating clear, conscious dialectal features (mazuration, labialization) and in using hypercorrect forms.

Also, the applications include numerous examples of colloquial (occasionally dialectal) lexis – both emotionally marked and unmarked. As for syntax, low consistency is noticeable especially in longer texts, as well as a tendency for parataxis – not only for describing the relation of parity, but also for the use of repeated set of conjunctive cohesive markers. Distinct placement of information in a situational context referring to direct oral communication, as well as insufficient knowledge of the rules of general Polish result in using mental shortcuts, elliptical structures, and incomplete, incorrect sentences. Many passages resemble syntactic streams which reflect a chaotic mental process of creating the text usually revealed in spoken communication.

A noticeable presence of the influence of spoken language on the style of applications competes with the attempt to make the texts sound official. Thus, colloquial, spoken and official passages merge in the formal style of the analysed texts. The village inhabitants' official style in the area of language exponents is a combination of several components. Its official features are mainly revealed in referring to the application text model, passive copying of conventional templates, and using linguistic resources typical of administrative and official communication. Lexical "insufficiencies" of the official style, which result from i. a. the subject of texts being untypical of official communication, are completed by the village inhabitants according to their image of an official style. They use forms that are artificially complicated, exaggerated, and pseudo-specialist, which also constitute a significant marker of applications written by the inhabitants of the Polish highlands. The colloquial style share in the applications is significant and dominant, which is reflected both in linguistic and syntactic means for expressing values and assessments, and in the style of emotional argumentation as well as strong influences of the spoken variant. Also, a local dialect is slightly noticeable in the style of the applications.

At the present stage of research on the texts being the products of the communication between a *citizen* and the *office* it is difficult to determine whether the official style of village inhabitants is different from the formal style of people who do not live in villages, and whether the village inhabitants' style is specific. The answer would be possible if we could analyse the style of official texts created by people who do not live in villages, but there are no detailed studies in this area. There is no doubt that in the analysed texts the local dialect elements are specific to the style of their authors. However, in general, such influences do not refer to differential properties of local dialects, but to the features shared with colloquial Polish or to dialectal properties of a more than local scope.

Jest to opracowanie ujmujące sposób porozumiewania się mieszkańców wsi w oryginalny sposób, stanowiący *novum* na gruncie badań polszczyzny wiejskiej. Pokazuje interakcję językową zachodzącą między obywatelem a urzędem oraz sposób zdeterminowania zachowań językowych zestandaryzowanym schematem pism urzędowych.

Są to unikatowe badania, do tej pory niestosowane na szerszą skalę, a ich wynik stwarza nowe możliwości badawcze – z jednej strony sytuujące się na granicy gwary i polszczyzny ogólnej, z drugiej wewnętrznego zróżnicowania stylistycznego polszczyzny wiejskiej. [...]

Przeprowadzone badania mają walor wysokiej użyteczności społecznej. Jest to wiedza praktyczna, bardzo ważna we współczesnej sytuacji językowej i w zmieniającej się społecznie, kulturowo i cywilizacyjnie rzeczywistości wiejskiej. Analizy językowe mogą być sygnałem do szerszego przyjrzenia się kompetencji językowej i kompetencji komunikacyjnej mieszkańców wsi w zakresie różnych form wypowiedzi. Zastosowana metoda w pełni sprawdziła się na terenie małopolskich wsi Pogórza Ciężkowicko-Rożnowskiego, warto zatem byłoby ją wykorzystać i takie badania kontynuować na innych obszarach wiejskich, a także w innych społecznie i zawodowo grupach użytkowników, również w przestrzeni miejskiej.

Z recenzji prof. dr hab. Haliny Pelcowej

Praca sytuuje się [...] w obszarze, który wyznaczają przyjęte na potrzeby analizy i interpretacji materiału wielorakie punkty widzenia: ogólnojęzykoznawczy, socjolingwistyczny, dialektologiczny, pragmatyngwistyczny, komunikacyjny, tekstologiczny. Wnosi też wkład we wszystkie wskazane dziedziny – co pomnaża dorobek każdej z nich oraz poszerza wartość poznawczą rozprawy. Wieloaspektowość ujęcia jako pierwotny zamysł autorski trzeba uznać za ambitne wyzwanie. [...] książka dowodzi, że dr Anna Piechnik potrafiła mu sprostać. To niewątpliwe osiągnięcie. Jego znaczenie podnosi ponadto fakt, że Autorka rozprawy uczyniła przedmiotem swych zainteresowań zagadnienie dotychczas niewyeksplorowane badawczo. Do uzyskanych przez nią uszczegóławiających temat studium informacji będą się więc odwoływać kontynuatorzy i następcy.

Z recenzji prof. dr hab. Jadwigi Kowalikowej